

Verlagnummer 2000-2025/MW

Plangebied Elspeet-Noord, Elspeet

Gemeente Nunspeet

Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1)

Colofon

Verslagnummer: 2000-2025/MW

Opdrachtgever: gemeente Nunspeet

Project: AAI-1 plangebied Elspeet-Noord te Elspeet, gemeente Nunspeet

Titel: Plangebied Elspeet-Noord, Elspeet, gemeente Nunspeet; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1)

Datum: september 2000

Auteur: *drs. D.A. Bente*

Bestandsnaam: L:\QXPress\briefvers\2000\NUEN\BR2025-NU.qxd

Projectcode: NUEN

Projectleider: drs. D.A. Bente

Projectmedewerkers: S. Baetsen & drs. N.T.D. Eeltink

Autorisatie:

drs. H.B.G. Scholte Lubberink

RAAP Archeologisch Adviesbureau

telefoon: 020-463 4848

Zeeburgerdijk 54

telefax: 020-463 4949

1094 AE Amsterdam

E-mail: raap@raap.nl

Postbus 1347

1000 BH Amsterdam

© RAAP Archeologisch Adviesbureau, 2000

Archeologisch adviesbureau RAAP aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

1 Inleiding

In opdracht van de gemeente Nunspeet heeft archeologisch adviesbureau RAAP in augustus 2000 een Aanvullende Archeologische Inventarisatie (AAI-1) uitgevoerd in delen van het plangebied Elspeet-Noord in de gemeente Nunspeet. Het plangebied wordt begrensd door de Stakenbergweg in het noorden, de Nachtegaalweg in het westen, de Staverdense weg in het zuiden en de bestaande bebouwing aan de Gerrit Mouwweg en de Van Paddenburghweg in het zuidoosten (figuur 1). Het totale plangebied heeft een oppervlakte van ongeveer 12 ha. Hiervan is circa vijf ha onderzocht, verdeeld over twee niet aansluitende delen (zie figuur 1).

Doel van een AAI is het opsporen van eventueel aanwezige archeologische resten en het bepalen van de omvang, aard en kwaliteit van deze resten. Een AAI kan gesplitst worden in twee fasen:

- AAI-1: kartering, het opsporen van eventueel aanwezige archeologische resten;
- AAI-2: waardering, het bepalen van de kwaliteit (gaafheid en conservering), omvang, datering, diepteligging en aard van de aangetroffen resten.

Het verrichtte onderzoek betreft een AAI-1. Op basis van de resultaten van de AAI-1 kan worden bepaald of vervolgstappen noodzakelijk zijn. Wanneer archeologische resten worden aangetroffen, kan door de gemeente Nunspeet in overleg met de provinciaal archeoloog van Gelderland en de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort bekeken worden of behoud hiervan mogelijk is. Indien dit niet het geval is, kan door deze partijen in overleg worden bepaald of een archeologische vindplaats in aanmerking komt voor een archeologisch vervolgonderzoek. Een dergelijk vervolgonderzoek kan bestaan uit een AAI-2 middels een booronderzoek of uit een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) waarbij proefsleuven gegraven worden, eventueel gevolgd door een opgraving. Daarnaast kan er sprake zijn van archeologisch toezicht tijdens werkzaamheden ten behoeve van de nieuwbouw (incidenteel of permanent), waarbij waarnemingen gedaan worden en archeologische sporen worden gedocumenteerd.

Voor de dateringen van de in dit rapport genoemde archeologische perioden wordt verwezen naar tabel 1.

2 Methoden

2.1 Bureauonderzoek

Ten einde het plangebied zo doelgericht mogelijk te kunnen onderzoeken, is voorafgaande aan het veldwerk een kort bureauonderzoek uitgevoerd. Hierbij is aandacht besteed aan de geomorfologische en bodemkundige aspecten van het plangebied. Tevens zijn de reeds voorhanden zijnde archeologische gegevens geïnterpreteerd. Een belangrijk deel van de gewenste informatie werd verkregen door bestudering van diverse kaarten. Er is gebruik gemaakt van:

- de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000, Blad 26 Oost Harderwijk en Blad 27 Heerde (Stiboka, 1982);
- de Geomorfologische kaart van de Veluwe (Ten Houte de Lange, 1977: bijlage 1).

Voor de inventarisatie van archeologische gegevens werden de digitaal beschikbare gegevens uit het ARCHEologisch Informatie Systeem (ARCHIS) opgevraagd en in het kader van het onderzoek bestudeerd.

2.2 Karterend booronderzoek

Karterend booronderzoek is vaak de enige methode om vindplaatsen te lokaliseren die op enige diepte onder het maaiveld liggen doordat zij zijn afgedekt door bijvoorbeeld een relatief dikke cultuurlaag, zoals een esdek. In deze gevallen is de kans klein dat vondsten door bijv. de werking van landbouwmachines aan de oppervlakte terechtkomen. Daarnaast is booronderzoek geschikt voor het opsporen van vindplaatsen in begroeide gebieden (zoals grasland) en gebieden die om een andere reden een slechte vondstzichtbaarheid hebben. Hier kan met behulp van boringen de bodem op het voorkomen van archeologisch materiaal worden onderzocht.

Het veldwerk bestond hoofdzakelijk uit het verrichten van boringen met een Edelmanboor met een diameter van 15 cm (zgn. megaboor). Deze megaboringen zijn gezet om zowel de bodemkundige kenmerken van het gebied te kunnen bestuderen als om archeologisch materiaal te verzamelen. Hiertoe werd het opgeboorde materiaal afkomstig uit het esdek en uit de daaronder liggende laag gezeefd met behulp van een zeef met een maaswijdte van 0,5 cm. Het zeefresidu werd vervolgens gecontroleerd op de aanwezigheid van archeologische materiaal, zoals fragmenten aardewerk en vuursteensplinters. Deze werkwijze biedt als bijkomend voordeel dat inzicht wordt verkregen in zowel de dikte van de humeuze bovenlaag (het esdek), het reliëf van de (pleistocene) smeltwaterafzettingen onder het esdek als in de kenmerken van het natuurlijke bodemprofiel.

De boorpunten werden in het veld op een kaart ingetekend en de boorprofielen aan de hand van een standaardformulier beschreven. Genoteerd werden onder meer de diepte, textuur, kleur en samenstelling van bodemverschijnselen en archeologische indicatoren (zoals aardewerk, al dan niet verbrand bot, natuursteen, houtskool, verbrande leem, baksteen en fosfaatvlekken). In het plangebied zijn in totaal 37 boringen gezet tot een maximale diepte van 1,50 m -Mv (figuur 1: boringen 1 t/m 31). Daarnaast zijn in het noordoosten van het plangebied zeven controleboringen verricht (boringen 32 t/m 37). Een klein deel van het plangebied is niet onderzocht wegens de aanwezigheid van een zanddepot (zie figuur 2).

3 Resultaten

3.1 Bureauonderzoek

Elspeet ligt op een sandrvlakte tussen de stuwwal van Garderen en de stuwwal van de Oostelijke Veluwe. De ondergrond bestaat uit een dik pakket smeltwater-afzettingen die ontstaan zijn direct na het smelten van het landijs in het Saalien: verspoelde, fluviatiele grove zanden en grind. Op deze afzettingen komen lokaal dekzanden voor, zoals ook bij Elspeet het geval is. De dikte van het dekzandpakket is gering getuige de aanwezigheid van grof zand en grind op een diepte variërend van 0,4 tot 1,2 m -Mv. Elspeet ligt temidden van een uitgestrekt escomplex, op de bodemkaart (Stiboka, 1982) aangegeven als een hoge zwarte enkeerdgrond. Ook binnen het plangebied is er sprake van een dergelijke enkeerdgrond (Stiboka, 1982: code zEZ21 met grondwatertrap VII* = gemiddeld hoogste grondwaterstand op meer dan 80 cm -Mv).

Essen of enken zijn oude bouwlanden die vanaf de Late Middeleeuwen (ca. 1300 na Chr.) in het pleistocene zandgebied van Nederland zijn ontstaan. Vanaf deze periode werd, als gevolg van intensivering in de landbouw, de vruchtbaarheid van akkers op de zandgronden bevorderd door bemesting met bijvoorbeeld een mengsel van mest en plaggen en stadsafval. Door eeuwenlange bemesting ontstonden, vaak eerst op de hogere delen van het landschap zoals de dekzandruggen, akkers met een dik humeus dek. Deze akkers werden in de loop van de tijd tot in de lagere delen van het landschap uitgebreid. Als gevolg van deze werkwijze kenmerken grote delen van pleistoceen Nederland (bijv. in de provincies Gelderland en Overijssel) zich door de aanwezigheid van esdekken. De dikte van de esdekken varieert in het algemeen van ca. 0,5 tot meer dan 1,0 m. Plaggenbemesting is in onbruik geraakt na de invoering van de kunstmest aan het einde van de 19e eeuw.

Esdekken zijn vooral ontstaan in landschappelijke zones waar de natuurlijke ondergrond als gevolg van de hydrologische en bodemkundige omstandigheden geschikt was voor de vorm van landbouw zoals die tot in de Nieuwe tijd gangbaar was.

Dankzij het feit dat archeologische vindplaatsen eeuwenlang beschermd liggen onder het esdek, is er vaak sprake van een goede conservering van de archeologische resten. Essen worden om deze reden wel aangeduid als de schatkamers voor de archeologie. De afgedekte archeologische resten zijn echter moeilijk op te sporen. Ze bevinden zich meestal buiten bereik van de ploeg, waardoor weinig tot geen archeologisch materiaal aan de oppervlakte komt. Om deze reden liggen ze als het ware verscholen in het huidige landschap en worden pas ontdekt bij diepere bodembewerking of vergravingen.

De omgeving van Elspeer is bijzonder rijk aan archeologische vindplaatsen uit verschillende perioden van het Neolithicum tot in de Vroege Middeleeuwen. Vooral het grote aantal vindplaatsen uit het Neolithicum of de Nieuwe Steentijd (behorend tot de Trechterbekercultuur) is opvallend. Deze vindplaatsen vormen tezamen een nederzettingsterrein met een omvang van 1000 bij 50 meter dat ligt in het gebied tussen de Stakenbergweg en de Schotkampweg, ten noordwesten van het plangebied. Deze vindplaatsen liggen alle aan de noordzijde van een oost-west georiënteerde, periglaciale stroomgeul (de Droge Beek; Bakker, 1979) die afwaterde op de Leuvenheimse Beek. De dichtstbijzijnde vindplaatsen liggen op minder dan 200 meter van het plangebied, buiten de zones met een esdek. Uit plangebied Elspeer-Noord zijn tot op heden geen vindplaatsen geregistreerd in ARCHIS. De afwezigheid van vindplaatsen kan mede het gevolg zijn van de aanwezigheid van een dik esdek, waardoor de kans op ontdekking gering is.

3.2 Karterend booronderzoek

De resultaten van het veldonderzoek zijn op figuur 2 weergegeven. Naast de ligging van de verrichte boringen is aangegeven in welke boringen archeologische indicatoren zijn aangetroffen. Ook is het (oorspronkelijke) reliëf van vóór het ontstaan van het esdek aangegeven.

Geologie

Uit het karterend booronderzoek blijkt dat zich conform de verwachting vrijwel overal een esdek bevindt, waarvan de dikte varieert van 35 tot 80 cm. In de meeste boringen werd onder het esdek de bruine uitspoelingslaag (B-horizont) van een podzol aangetroffen. Hieronder bevinden zich de ongestoorde smeltwaterafzettingen in de vorm van geel, grindig, middelmatig tot grof zand (moedermateriaal: C-horizont).

De top van de smeltwaterafzettingen vertoont van oost naar west een aflopend reliëf. De archeologische vindplaats 1 ligt in het noordoosten van het onderzochte gebied, in een kleine dalvormige laagte op de flank van het hoogste deel van het plangebied.

Archeologie

In zes boringen zijn archeologische indicatoren in de vorm van aardewerk en/of houtskool aangetroffen. Een cluster van vijf boringen vormt een grotere vindplaats (vindplaats 1). In de zesde boring (boring 14) werd in de basis van het esdek een sterk verweerde, reducerend gebakken scherf van grijsbakkend aardewerk aangetroffen. Deze valt vooralsnog niet scherper te dateren dan uit de Middeleeuwen. Gezien het geïsoleerde voorkomen van deze scherf (zonder andere archeologische indicatoren in deze of direct omliggende boringen) is aan te nemen dat dit aardewerkfragment indertijd met mest op de akker is opgebracht (een losse vondst).

Vindplaats 1

In de boringen 3, 32, 33, 34 en 35 werden aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van archeologische resten in de ondergrond. Het betreft aardewerk (boring 3: zeven kleine fragmenten; boring 32: vier fragmenten; boring 33: één fragment), houtskool (boringen 32, 34 en 35) en vuursteen (boring 33: een klein splinterfragment, mogelijk een afslag). Dit materiaal is aangetroffen op verschillende diepten. De vondsten uit in de boringen 3 en 33 zijn aangetroffen in de basis van het esdek of in de top van de B-horizont. In de overige drie boringen zijn vondsten aangetroffen in de bouwvoor of direct daaronder.

De aardewerkscherven dateren op grond van hun baksel uit de Prehistorie, waarbij binnen deze periode het Neolithicum het meest waarschijnlijk is. Door het ontbreken van versiering op het aardewerk is een scherpere datering niet mogelijk. De mogelijkheid bestaat dat het Trechterbekeraardewerk betreft. Uit het booronderzoek blijkt dat vindplaats 1 een omvang heeft van ca. 60 bij 60 m. De vindplaats ligt in een dalvormige laagte op de flank van een naar het oosten oplopende rug.

Of en in welke mate er nog grondsporen of andere resten *in situ* aanwezig zijn, is op grond van het booronderzoek niet te zeggen. Wel valt op te merken dat de vindplaats afgedekt is door een 55 tot 80 cm dik esdek en dat (met uitzondering van boring 34) nog een deel van het natuurlijke bodemprofiel (B-horizont) aanwezig is. Indien er grondsporen aanwezig zijn, zijn deze mogelijk goed geconserveerd. Hierbij dient opgemerkt te worden dat grondsporen uit het Neolithicum vaak als gevolg van bodemvorming niet of zeer slecht zichtbaar zijn. Ook is het mogelijk dat veel of zelfs alle resten door bodembewerking opgenomen zijn in de basis van het esdek.

4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Conclusies

Tijdens de AAI-1 in plangebied Elspeet-Noord te Elspeet is vastgesteld dat de ondergrond bestaat uit grindige smeltwaterafzettingen. Hierop bevindt zich een esdek met een dikte van 35 tot 80 cm. In het onderzochte noordwestelijke deel van het plangebied werden aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een vindplaats uit de Prehistorie. Een datering in het Neolithicum is op grond van de aardewerkvondsten niet uitgesloten. De vindplaats omvat een gebied van maximaal 60 bij 60 m (zie figuur 2). Gezien de omvang van de vindplaats gaat het waarschijnlijk om een nederzetting. De aangetroffen bodemopbouw doet vermoeden dat de vindplaats goed geconserveerd kan zijn, al zijn eventuele grondsporen mogelijk niet meer zichtbaar ten gevolge van (natuurlijke) bodemvorming. In de overige onderzochte delen van het plangebied zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische resten.

4.2 Aanbevelingen

In algemene zin dient de aangetroffen vindplaats zoveel mogelijk te worden ontzien bij bodemingrepen die in het kader van de uitvoering van het bestemmingsplan noodzakelijk zijn. Dit te meer daar de vindplaats door het afdekkende esdek mogelijk goed geconserveerd is.

Vindplaats 1

Doordat de waarde van de vindplaats nog niet bekend is, is het niet goed mogelijk om te bepalen wat de consequenties zijn voor de planvorming en -uitvoering. Om de archeologische waarde te kunnen bepalen wordt om deze reden geadviseerd een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uit te voeren. Middels een AAO kan de aard en kwaliteit van de vindplaats vastgesteld worden en kan bepaald worden of en zo ja welk vervolgtraject wenselijk is. Hierbij valt te denken aan behoud van de vindplaats door planologische inpassing, het volledig of gedeeltelijk opgraven van de vindplaats of bouwbegeleidend onderzoek van die delen die door geplande grondwerkzaamheden bedreigd worden.

Een waardering in de vorm van een minder ingrijpend aanvullend booronderzoek (AAI-2) is niet zinvol, omdat het via deze methode niet goed mogelijk is vast te stellen of zich bijvoorbeeld nog grondsporen in de bodem bevinden. Door de reeds uitgevoerde controleboringen is reeds voldoende inzicht verkregen in de omvang van de vindplaats, zodat hiervoor geen aanvullende boringen meer nodig zijn.

Bij een AAO moet gedacht worden aan het graven van één of meerdere kleine proefputjes of -sleuven. Dit zijn kleine ontsluitingen (van bijvoorbeeld 4x1 of 2x2 meter) die worden gegraven om aanvullende archeologische en stratigrafische waarnemingen te kunnen doen, bijvoorbeeld m.b.t. de aard en diepteligging van de archeologische laag met eventueel grondsporen (zoals greppel-, kuil- en paalgatvullingen). Ook wordt zo een beter inzicht in de aard van het vondst-materiaal verkregen. Ten aanzien van de diepteligging is op te merken dat, aangezien het bij deze vindplaats mogelijk om resten uit het Neolithicum gaat, grondsporen door bodemvorming mogelijk pas op enige diepte in de schijnbaar ongestoorde natuurlijke ondergrond (C-horizont) herkenbaar kunnen zijn.

Geadviseerd wordt om over de exacte vorm van het archeologisch vervolgonderzoek contact op te nemen met de provinciaal archeoloog van Gelderland en de ROB.

Overige onderzochte delen van het plangebied

In de overige onderzochte delen van plangebied Elspeet-Noord zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische resten. Er is derhalve geen reden om te veronderstellen dat hier archeologische resten aanwezig zijn. Om deze reden wordt voor deze delen van het plangebied geen aanvullend archeologisch onderzoek aanbevolen.

Literatuur

Bakker, J.A., 1979. *The TRB west group. Studies in the chronology and geography of the makers of hunebeds and tiefstich pottery.* Amsterdam.

Houte de Lange, S.M. ten. 1977. *Rapport van het Veluwe-onderzoek: een onderzoek van natuur, landschap en cultuurhistorie ten behoeve van de ruimtelijke ordening en het recreatiebeleid.* Pudoc, Wageningen.

Stiboka, 1982. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000, Bladen 26 Oost Harderwijk en 27 Heerde.* Stiboka, Wageningen.

Gebruikte afkortingen

AAI	Aanvullende Archeologische Inventarisatie
AAO	Aanvullend Archeologisch Onderzoek
ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem
Mv	maaiveld
RAAP	Regionaal Archeologisch Archiverings Project
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

Overzicht van figuren en tabellen

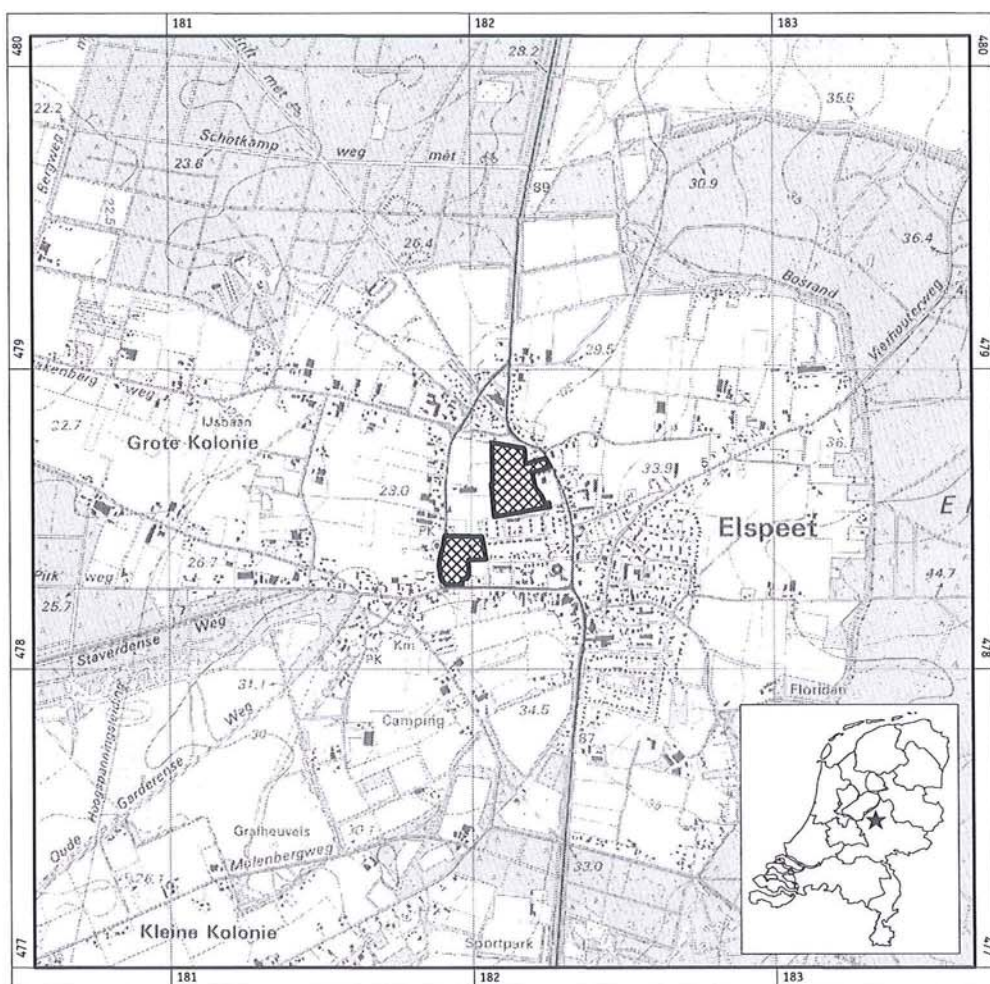
Figuur 1. De ligging van het plangebied (gearceerd en vette lijnen); inzet: ligging in Nederland (ster).

Figuur 2. Resultaten van het booronderzoek.

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Verklarende woordenlijst

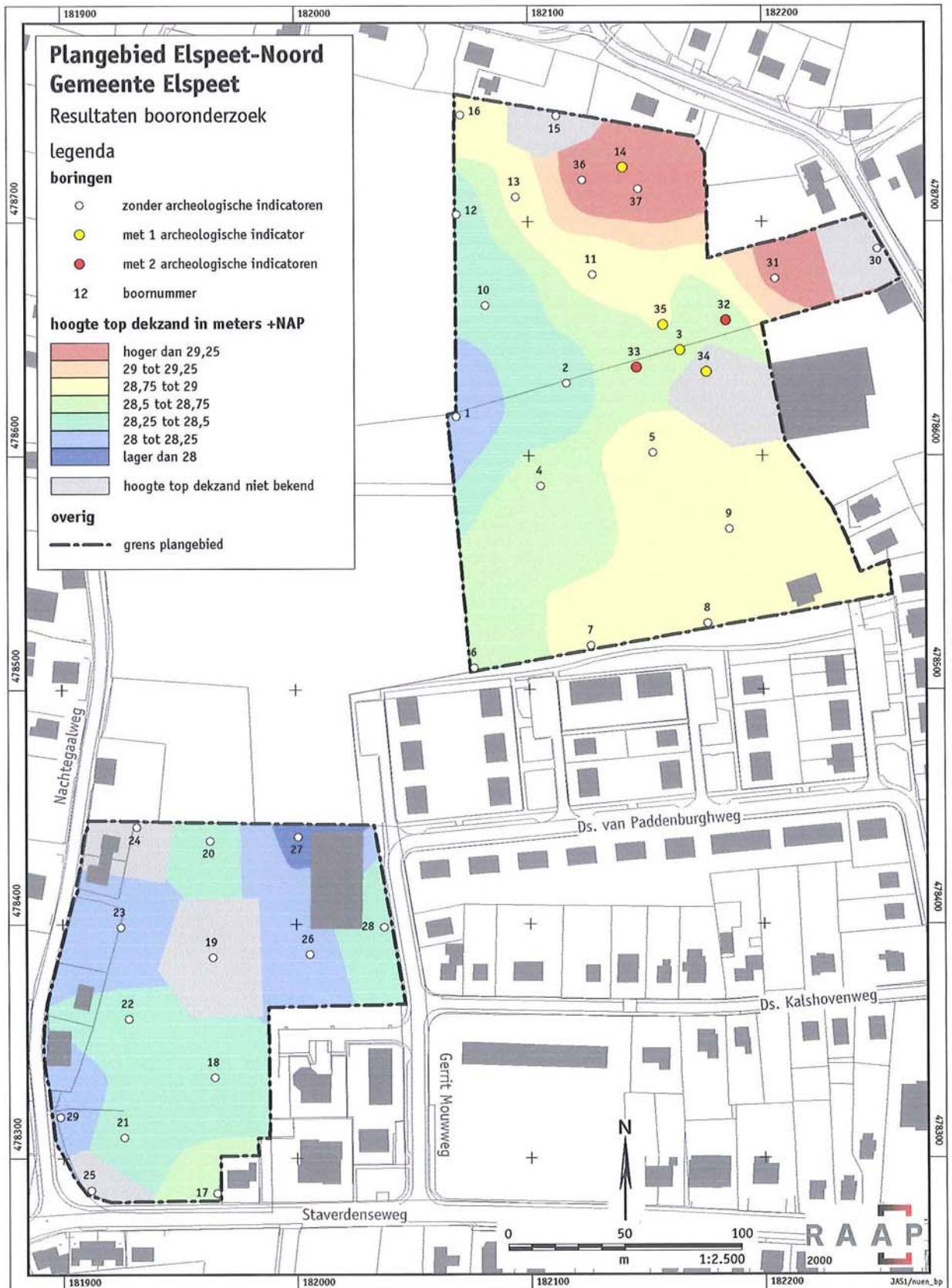
dekzand	fijnzandige afzettingen die onder periglaciaal omstandigheden voornamelijk door windwerking ontstaan zijn; de dekzanden van het Weichselien vormen in grote delen van Nederland een 'dek' (Saalien: Formatie van Eindhoven; Weichselien: Formatie van Twente)
enkeerdgrond	dikke eerdgrond (= laag met donkere, min of meer rulle grond, met organische en anorganische bestanddelen) ontwikkeld op zandgrond onder invloed van de mens; worden ook wel essen genoemd
esdek	oud verhoogd bouwland, ontstaan door ophoging ten behoeve van bemesting. Voor de bemesting werden plaggen of met zand vermengde potstalmest opgebracht. In geval van een es is de opgebrachte laag ten minste 50 cm dik. De term es is gangbaar in Noord- en Oost-Nederland. In Midden-Nederland wordt gesproken van enk of eng en in Zuid-Nederland van akker of veld
fluviaal	door rivieren gevormd, afgezet
in situ	achtergebleven op exact de plaats waar de laatste gebruiker het heeft gedeponneerd, weggegooid of verloren
periglaciaal	heeft betrekking op de stroken rondom het door landijs bedekte gebied, op het daarop heersende klimaat en op kenmerkende verschijnselen in dit gebied
Pleistoceen	geologisch tijdperk dat ca. 2,3 miljoen jaar geleden begon. Gedurende deze periode waren er sterke klimaatswisselingen van gematigd warm tot zeer koud (de vier bekende IJstijden). Na de laatste IJstijd begint het Holoceen (ca. 8800 voor Chr.)
podzol	bodem met een uitspoelingslaag (E-horizont) en een inspoelingslaag (B-horizont). Het proces van het uitloggen van de E-horizont en de vorming van een B-horizont door inspoeling van amorfe humus en ijzer wordt podzolering genoemd
Prehistorie	dat deel van de geschiedenis waarvan geen geschreven bronnen bewaard zijn gebleven
Saalien	voorlaatste glaciaal, waarin het landijs tot in Nederland door-drong (vorming stuwwallen), ca. 200.000-130.000 jaar geleden
sandr	fluvioglaciaal puinwaaier afgezet in het ijsvrije gebied voor of naast een gletsjer en waarover het smeltwater in sterk verwilderde stromen wegloopt
stuwwal	door de druk van het landijs in het Saalien opgedrukte rug van scheefgestelde periglaciaal sedimenten

Figuur 1: De ligging van het plangebied (gearceerd en vette lijnen); inzet: ligging in Nederland (ster).

Periode	Datering			
Nieuwe tijd	1500	-	heden	
Late Middeleeuwen	1050	-	1500	na Chr.
Vroege Middeleeuwen	450	-	1050	na Chr.
Romeinse tijd	12 voor	-	450	na Chr.
IJzertijd	800	-	12	voor Chr.
Bronstijd	2000	-	800	voor Chr.
Neolithicum (nieuwe steentijd)	5300	-	2000	voor Chr.
Mesolithicum (midden steentijd)	8800	-	4900	voor Chr.
Paleolithicum (oude steentijd)	300.000	-	8800	voor Chr.

Tabel 1: Archeologische tijdschaal.

Figuur 2: Resultaten van het booronderzoek.